

Abdülkadir Karahan

İSLÂMİYETTE 40 ADEDİ HAKKINDA

Rakamların mukayeseli dinler ilmi, folklor ve mistik bakımından tedkiki mevzuunda, 40 adedinin muhtelif kavimlerin ve hususu ile Sâmi'lerin din, edebiyat ve folklorunda büyük mevkii olduğu, geniş bir rol oynadığı ve bunun islâmî devrede de muhafaza edildiği, eldeki vesikalar ve yapılan etüdlere anlaşılmıştır. İslâmiyette ve müslüman arab, iranlı ve türklerde 40 adedinin mahiyet ve ehemmiyeti hakkındaki bu çalışmamıza girerken, daha evvelki çağlar üzerinde yapmış ve bilvesile mevzuumuzla münasebetli yayımlara işaret etmek faydasız olmayacaktır. Bu hususta iptida, E d o u a r d M a h l e r 'in «*Tevrat*» ta ve «*Talmut*» ta görülen 40 adedi ve tahsisen bunun eski mısırlıların astronomik devirleri, Sema dekadı (40 yıl) ve emsali ile olan alâkalarına ve mısırlılarla ibranilerde büyük yaş bölümlerine ayrılan devirler arasındaki münasebetlere temas eden makalesi¹ hatırlanmalıdır. Ed. K ö n i g 'in ibraniler ve arablarda, mısırlılar gök takvimine parmak basmadan evvel de, 40 adedinin mühim olduğunu ve Mısır gök takvimi dışında da bu adede izafe edilen mevkii unutmamak lâzım geldiğini iddia eden yazısı² da bu meselede dikkata şayandır. Fakat, bu vadide kendinden önceki çalışmalardan da faydalanarak hazırlanan en geniş ve zengin materyelli etüd, W. H. R o c h e r 'in 46 sayfalık makalesidir. Baştanbaşa Sâmi'ler'e ayrılmış olan bu esaslı tedkikte³, 40 adedinin Babilonyalı'lar, Ârâmî'ler, İsrailî'ler ve Arablar'ın inanışlarında, edebiyatlarında ve günlük hayat safhalarında oynadığı rol, misallere dayarmak sureti ile etraflıca gösterilmiştir. Ayrıca bu incele-

¹ E d. M a h l e r, *Das Himmeljahr als Grundelement der altorientalischen Chronologie*, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (Z D M G)*, c. 60, Leipzig, 1906, s. 825—838.

² E d. K ö n i g, *Die Zahl Vierzig und Verwandtes*, *Z D M G*, c. 61, Leipzig, 1907, s. 913—917.

³ W. H. R o c h e r, *Die Zahl 40 in Glauben, Brauch und Schrifttum der Semiten*. *Königlich-Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften (Phil. hist. Klasse, XXVII)*, 1908, s. 94—138.

meye bir nevi ilâve mahiyetinde telâkki edilebilen ve bilhassa arablarla türkler arasında bu bapta bazı halk tâbirleri, atasözleri ve hikâyelerden örnekler de gösteren O. Recher'in kısa makalesini de zikretmek münasip olur¹...

İslâmiyette ve islâm kavimlerinde 40 adedi için, evvelâ *Kur'an-ı Kerim*'de «40» üzerinde durulmak gerekir. Erbaîn (اربعين: kırk) sözü, *Kur'an*'da «4» yerde geçer. Bunlardan ilk üçü, Hz. Musa ile alâkalıdır. Dördüncü ise «insanın 40 yaşında kemale erdiğine» işaret etmektedir. Bu âyetler şöyle başlar :-

- a. واذا واعدنا موسى اربعين ليلة² . . . . .
- b. قال فانها محرمة عليهم اربعين سنة يتيهون في الارض³
- c. قتم ميقات ربه اربعين ليلة . . . . .⁴
- d. حتى اذا بلغ اشده و بلغ اربعين سنة قال رب اوزعني ان اشكر نعمتك التي انعمت علي . . . . .⁵

Hadislerde ise, bir çok defalar 40 sayısına tesadüf edildiği görülmektedir. A. J. Wensinck «Erbaîn: اربعين» ve «Erbaûn: اربعون»'un 18 hadiste zikredildiğini tesbit etmiştir⁶.

1. فيقوم علي جنازته اربعون رجلاً
2. وماله في الارض قال اربعون يوماً
3. ما بين النفتين اربعون
4. مسيرة اربعين سنة
5. . . . خير لاهلها من مطر اربعين ليلة
6. اقرالقران في اربعين
7. بعث رسول الله لاربعين سنة
8. ما من اربعين من مؤمن يشتمون لمؤمن
9. اربعين خريفاً
10. . . . يجمع خلقه في بطن امه اربعين يوماً
11. كانت النساء تجلس علي عهد رسول الله اربعين يوماً
12. وتنف الابط اربعين يوماً مرة

¹ O. Recher, *Einiges über die Zahl Vierzig*, ZDMG, c. 65, Leipzig 1911, s. 517—520.

² II. Sûre, *Bakara*, 48. âyet.

³ V. Sûre, *Mâ'ida*, 29. âyet.

⁴ VII. Sûre, *A'râf*, 138. âyet.

⁵ XLVI. Sûre, *Ah'kâf*, 14. âyet.

⁶ A. J. Wensinck, *Concordance et indices de la tradition musulmane (Les six livres, le Musnad d'Al-Dârimî, Le Muwa'ffa de Mâlik, le Musnad de Ahmed ibn Hanbel)*, Livraison X, Leiden 1938, s. 215—216.

13. لم تقبل له صلوة اربعين صباحاً
14. من احتكر طاماً اربعين ليلة فقد برى
15. من صلى الله اربعين يوماً في جماعة
16. اذا بلغ الرجل المسلم اربعين سنة
17. وجلد . . . . اربعين
18. لكان ان يقف اربعين خيرا لله.

40 adedi ile münasebattar olmak üzere 40 âyet'ten müteşekkil risaleler vücutte getirenler eksik değildir¹. *Hadîs-i Erbaîn* adı altında toplanan ve islâmî edebiyatın şayan-ı dikkat dinî·didaktik bir nevini temsil eden eserler, unvanlarından da anlaşılacağı veçhile «40 hadis veya tercümelerini» muhtevidir; ve 40 rakamının bu kategorinin gelişmesinde tesiri mevcuttur. Bilhassa *Kırk Hadis* risalelerinin mukaddemelerinde, umumiyetle denebilecek şekilde, 40 ile münasebattar âyet ve hadislere işaret olunmak mutadır². Bunların bazılarında 40 adedi etrafındaki âyet, hadis veya islâmî kudret, fikir ve mefhumlar topluca da görülebilir³. Bir kısmında ise: Hamd ve senâ, salât ve selâm'a kırk ile alâkalı âyet ve hislere işaretlerle başlanılmaktadır. Bir misal olmak üzere meşhur Nevevî (Muhyiddin Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, 631-676 / 1233-1277) *Erba'un Hadîs*'inin ehemmiyetli şerhlerinden biri olup Aliyül - Karî (ölm. 1014/1605) tarafından meydana getirilmiş bulunan «مبين المعين لفهم الاربعين» in berâat-i istihlâl'ini buraya alacağız:

الحمد لله الذى جعل الاعداد والاوقات اعتباراً للانام فخلق السموات والارض فى ستة ايام وخرطت ادم بيديه اربعين صباحاً فى مقام الكرام وجعل اطوار خلقه افراد بنى آدم اربعين نطفة ثم اربعين عاقبة ثم اربعين مضغة الى ان كس اللحم فوق العظام وواعد موسى اربعين ليلة لميقات الكلام وبعث نبينا صلى الله عليه وسلم بعد تكميل اربعين سنة على سنن اكثر الانبياء اكدام⁴

40 adedi Cenab-ı Hakk'ın 40 adı'nın mahrem evsafını izah babında da kullanılmış, hatta bu yolda «شرح خواص اسماء الله الاربعين» unvanlı risaleler bile meydana getirilmiştir⁵..

¹ Bk. Okçuzâde Mehmed, النظم المبين فى الآيات الاربعين, İstanbul 1311.

² *Türk edebiyatında kırk hadis tercümeleri* hakkında hazırladığımız geniş bir monografide, bu hususlar tafsilâtı şekilde mutâlea olunmuştur.

³ Meselâ bk. Üniversite FY. 250, *Çihil Hadis* (Bu yazmanın iyi bir nüshası Murad Molla-Lala İsmail Ef. kütüphanesindedir).

⁴ Millet-Reşit Ef. kütüp. Nö. 132. Şeyh Ahmed b. Şeyh Muhammed'in, müellif hattı ile nüshası Süleymaniye-Esat Ef. kütüp. No. 3632 'de bulunan *حديث اربعين* مع شرحه فى فنيل الصلوة على الذى مع شرحه risâlesinin başlarında da aynı satırlara rastlanmaktadır.

⁵ Şehabüddin Ahmet es-Sohraverdî'nin takrirlerine istinaden meydana getirildiği belirtilen شرح خواص اسماء الله الاربعين unvanlı bir risâle, Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir (arapça yazmalar, No. 2664).

Hazret-i Muhammed'in 40 yaşında «nübüvve» nail olduğu, islâmiyetin müminlerin sayısı 40'ı bulunca aşikâr bir kuvvetle yayılmağa başladığı da malumdur. Ayrıca Çâr-yâr-ı güzîn ve hasseten İmam Ali'nin 40 sözünü ihtiva eden kitaplar da kaleme alınmıştır¹.

İslâm hukukunda da, zaman zaman, yuvarlak bir rakam olan 40 veya emsaline tesadüf olunur: İslâmın beş şartından biri olan Zekât, malın 1/40 i üzerinden hesap edilir. Ve meselâ bir sürü koyuna zekât düşebilmesi için bunların miktarca asgarî olarak 40 a balığ olmaları lâzımdır.

Şeriat ehli, şerab için kimseye ceza olarak 80 kamçı tayin ettikleri gibi, namuslu bir kadını zina ile suçlandırıp bunu dört şahit ile ispat edemiyenlere verilecek ceza da 80 sopadan ibarettir. Yine böylece bir esire satın alan veya tevarüs eden de, cinsî münasebet noktasından ancak 40 gün sonra ona teşahüb edebilir (istibrâ).

İslâm âleminde 40 adedinin büyük mevkii bilhassa «Çilten: kırklar» hakkındaki inanışın, açıkça görülür. Bu bahiste yapılan tedkikler arasında Andreev'in², makalesinde Ricâl-ül-gayb'in müslümanlar ve hususu ile Orta-asya türkleri arasındaki manevî tesir ve nüfuzu ile birlikte 40 rakamının rolü de göze çarpar². Burada Kırklar'ın: Tacikler, Sartlar, Özbekler, Kırgızlar ve Kâşgarlılar nazarındaki tabiat üstü kuvvetleri hakkındaki inançlar, rivayetler ve hikâyeler tesbit ve Ricâl-ül-gayb'in vazifelerine temas edilmiş olup, mevzu âdetâ 40 rakamı etrafında döner gibidir. Bu vesile ile *Nefâhât-ül-üns*, *Mevhib-i ledüniye* ve *Keşf-ül-mahcub* gibi eserlerin «âbdâlân: kırklar» ile münasebattar pasajlarındaki fikirler de nakledilmiştir. J. Deny'nin, basılmakta olduğunu öğrendiğimiz bir makalesinde, «İmam Ali'nin müritleri mahiyetinde 40 arkadaşı bulunduğu, bunların toplanıp meclis kurduğu, bizzat Ali'nin bu mecliste sâkîlik ettiği³» mealindeki satırların da bu mesele ile irtibatı olması muhtemeldir.

Unutmamak lâzımdır ki «kırklar» mefhumu ve onların ruhanî büyük kudretine inanış, en geniş halk tabakalarına kadar yayılmış ve günlük hayatta bile dünyayı manen idare ettikleri kabul edilen bu

¹ Meselâ bk. Hüseyin b. Seyfüddin el-Hirevî, *چهل کلام امام علی*, Süleymaniye - Âşir Ef. kütüp. murakkaat ksm. No. 1.

² Bk. Andreev, M. S., *Çiltan v. Sednezziatskiĭ verovniyaĭ* (Orta-asya dinîyatında Çiltanlar); *عبدان لتجربيل دروخ تركستان السيد الامتان الفاضل الشيخ برنورد الكامل وهو معظم بايى تلاميذه واصدقائه علماء تركستان*, Taşkend 1927, s 334-348 (Bu makale, Paris Yaşayan Şark Dilleri Millî Mektebi türk etüdleri merkezi s-kræteri Âli Topçubaşı tarafından hususî mahiyette tercüme edilmiş ve bu tercümeden faydalanılmıştır).

³ J. Deny, *Ruşa Stakan kelimesi üzerinde*, *Revue des Études Slaves*'da, yayınlanacak bir makale..

varlıkların esrarlı tesirlerine tesadüf babında bir çok lejandlar doğmuştur¹...

Burada 40 günlük çile (Erbaîn) çıkarmanın sûfiler arasında meşakkate tahammül, tesfiye-i nefis ile irtibatı bulunduğunu da kaydetmelidir. Sözgelimi Şeyhî (ölm. 832/1429 den sonra) nin:

‘Aşık sürer şafâ ile dîdâr şoḥbetin

Şüfî bucaḳda cennet umar «erba‘în» ile²

beyti ile Nev‘î'nin (940-1007/1533-1598):

Mu‘înim ol ki olam «erba‘în» den ḥâriç

Mu‘înüñ ola şehâ himmet-i gürüh-i Ricâl³

beyti, bu arada, hatırlanabilir.

İslâmî inanışın bir işaretine göre insanın hamuru «40 gün müddetle rahmet yağmuru» ile yuğrulmuştur. Bu görüşün en güzel ifadelerinden birini Fuzulî (ölm. 963/1556) de bulmaktayız:

«Rivâyetdür ki ibtidâ-i hilâkatde Ḥazret-i Melîk-i Celîl ‘Āzrâ‘î⁴ hükmetti ki cemî‘-i eczâ-i zemînüñ her cüz’ünden bir ḳabza ḥâk Bâñî-i Nu‘mân’da cemî‘ kıla; ve bir şehâba emr etdi ki kırk gün topraḡuñ üzerine bārân-ı rahmet döküb tertîbine meşḡul ola; ve bu ḥidmete me‘mûr olan şehâb otuz ṭokuz gün deryâ-yi elem ve çeşme-i ḡamdan nem çekerdi ve ol topraḡa bārân-ı miḥnet dökerdi. Kırkıncı gün ki mev‘id tamâm edüb bir nice ḳaṭra baḡr-ı feraḡdan getürüb üzerine saḡub şüret-i taḥmîrin itmâma yetürdi ve peyker-i itmâmın zuhûra getürdi, bu sebebden muḳarrer oldu ki ṭıynet-i beşeriyet ekser-i evḳât menbit-i riyâḡin-i ḡam ola ve ḥaḳîḳatde âsâr-ı sürür nihâyet-i nedret ve kemâl-i ḳillet bula»⁴.

Mehdî'nin 40 yaşında huruç edeceği ve dünya yüzünde 40 sene kalacağı telâkkisinden başlayara bir çok meselelerde bu rakamın mistik veya an'anevî tesiri ile karşılaşmak kabildir. Keza islâm eskatolojisinde de «40 günlük» veya «40 senelik» müddet mühim rol oynamaktadır. Meselâ Kıyamet gününde arzı, göklerden çıkacak bir dumanın 40 gün kaplıyacağı, Nefh-i sûr ve Kıyamet dehşetinin 40 sene devam edeceği, cehennem akrab ve yılanları zehrinin 40 sene hissedileceği, cehennem sakinlerinin, onun idarecisi, Malik'i çağırdıklarında, ondan 40 sene cevap alamıyacaklar kabilinden şeyler bu cümledendir.

¹ Ayrıca bk. Goldziher, *Ābdâl*, Encycl. de l'Islam, I, 71; Fuad Köprülü, *Ābdâl, Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1985.

² *Şeyhî Divanını tetkik*, İstanbul 1934, s. 27.

³ Zikr-i teşrif-i cülûs-i Sultan Murâd kasidesi, beyt 41.

⁴ *Hadîkat-üs sı‘adî*, 1285 Tasvir basımı, evvelki bâb, s. 9.

mesinin Kırk kız'a fonetik bakımından çok yakın oluşu ile ve 40 dan çok Kırgızla alâkalıdır.

Anadolunun türk coğrafi ıstılâhlarında bazan çokluk ifade eden ve bazan mistik bir hüviyet taşır gözüken bu adedin bu türlü kullanılmış yerleri ve ehemmiyetine dair bir çok misaller zikretmek mümkündür. Kırk bazan oldukça indî bir manada sayısız, çok mefhumunu ifade için kullanılır: Kırk geçit, Kırkağaç (kasaba), Kırk göz (kaynak), Kırk in, Kırk ev:... böyledir. Düğünlerde, doğumlarda, ölümlerde, buhranlı devrelerde 40, gün olarak, sık sık kullanılır. Kırk haramiler, Kırk cadı, Kırk peri kızı gibi gurup olarak ta türklerde 40 a zaman zaman rastlanır. Buraya 40 perhiz günü, 40 günlük çile, halvet, oruç, 40 şehidler mezarlık ve kaphcaları, 40 kurban, 40 evliya... v.s. de ifâve olunabilir.

Ehl-i tarîk meyanında da, 40 etrafında dönen veya onun dinî halkiyattaki rolünü hissettiren istimal tarzına, inançlara rastlanır.

Osmanlı tarihinde arasıra vekayi içinde veya evliya menakıbinde türlü vesilelerle yine 40 rakamı ile karşılaşılır. Meselâ Kanunî Süleyman'ın kız kardeşi Hadice Sultan'ın muhteşem düğününde 40 kölenin kıymetli madenlerden kırk nahl taşımaları² veya Mahmud I devrinde Nalin Baba'nın Moskoflar tarafından alınmış olan gemileri 40 gün içinde kerametle iade ettiğine inanılmak, hatıra gelebilir.

Türk halkiyatında ve halk hikâyelerinde, Atasözlerinde ise esrarlı 40 rakamına çokça tesadüf edilmektedir. Ölünün 40. günü lokma yapıp dağıtmak, 40 sabah Ayasofya camiiinde top kandil altında sabah namazını edâ eden müminin 41. gün Hızır'ı göreceğine inanılmak veya insanın 40 gün fakirlik çekeceğini, 40 gün deli denilenin delireceğini, ölünün kemiklerinin yekdiğerinden 40 gün sonra ayrılacağını sanmak bu aradadır. Atalar sözü olarak 40 la alâkalı olmak üzere şunlara işaret edelim:

Kırk hırsız bir çıplağı soyamamış.

Kırk yıl yağmur yağsa mermere geçmez.

Kırk yılın bir günü vardır.

Kırkında saza başlıyan kıyamette çalar.

Kırkından sonra azana çare bulunmaz³.

Atalarsözü değerinde sözler ve savlardan da şunları zikrederim :

¹ Bk. F. W. Hasluck, *Bektâşîlik Tetkikleri* (Tercüme Ragıp Hulusî), İstanbul 1928, s. 100-113.

² Âlî, *Küh ul-ahbâr*, basılmamış kısım, Üniversite F.Y. 2377., var. 196 ved.

³ Sadî G. Kırımlı, *Atalar Sözü*, Kanaat Kitabevi, 1939, s. 83.

Kırk anbar, kırk deveye bir eşek, kırk gün günahkâr bir gün tō-bekâr, kırk kırk derken elli buldu, kırk koz görmeyince taş atmaz, kırk kurda bir arslan ne yapsın, kırk serçeden bir börek, kırk yılda bir karı sözü dinlemeli, kırk yılda kazandığını bir günde kaybet, kırk yılda öcünü alan, kırk yıldır patriğin eşeğini güdüyor, kırk yılın başında bir gece hırsızlığa çıkacak oldu onda da ay akşamdan doğdu, kırk yıllık masal, kırkı on paraya, kırklara karıştı.

Gerek islâmiyette ve gerekse müslüman kavimlerde 40 mefhumunun oynadığı geniş rolü, eksiklerine rağmen, yazımızın baş taraflarından beri yaptığımız açıklamalar ve verdiğimiz misaller vâzih surette göstermiştir düşüncesindeyiz. Bununla beraber, ileride, mevzuumuza dair elde edeceğimiz yeni materyeli de yayımlamak fırsatını bulacağımız ümidinde olduğumuzu, sözlerimize, ilâve etmek isteriz.